

קארן ארמסטרונג, מוחמד: ביוגרפיה של הנביא (יצא לאור באנגלית ב־1991), ירושלים: כתר, 2004, 325 עמ'.

קארן ארמסטרונג, מחברת ביוגרפיה זו של הנביא מוחמד, נולדה ב־1945 באזור ברמינגהם שבבריטניה, ובטרם פנתה ללימודים אקדמיים הוכשרה להיות נזירה קתולית בבריטניה של שנות השישים. ארמסטרונג פרסמה למעלה מתריסר ספרים במגוון נושאים בתחום מדע הדתות, ובהם ספרים על האל, על ירושלים, על מלחמת הקודש בין הצלבנים למוסלמים, על בודהא, על האסלאם ועל הנביא מוחמד. ספרה על נביא האסלאם יצא לאור בשנת 1991, כעשור לפני שהאסלאם והמוסלמים היו לנושא שגור ומעורר אימה במהדורות החדשות האמריקניות והאירופיות.

הפרק הראשון בספר מתאר את דמותו של מוחמד בעיניים מערב-אירופיות, החל בתקופה האומיית בספרד ועד כתביו של סלמאן רושדי. בעמודיו האחרונים של הספר המחברת מנסה להאיר את התהליך שבמהלכו עוצבה דמות המוסלמי במערב, דמות של איש אלים וקיצוני, סטריאוטיפ נפוץ בחוגים מערביים שונים. הפרק השני מספר על הופעתו של הנביא הערבי בצפון חצי האי ערב. הפרק השלישי משרטט את מאפייניו של העולם שלתוכו נולד מוחמד, ומתוארים בו שבטי הנוודים הערביים (בדווים; סאראקאנים בלשון המקורות היווניים). הפרק הרביעי מתחיל בתיאור לידתו של הנביא מוחמד, וסופו בתיאור ראשית ההתגלות שחוה מוחמד. בפרק זה מתמודדת המחברת בעקיפין עם הגישה הרוויזיוניסטית בדבר סחר במכה וטוענת כי אין כל סיבה לדחות את המסורות ההיסטוריות על אודות עיסוקו של הנביא במסחר עם בְּלָאד אל־שַׁאם.¹ הפרקים החמישי והשישי מתארים את מאבקו של מוחמד בהשקפות שרווחו בקרב בני שבט קורייש ובאינטרסים של ראשי העיר מכה, ולאחר מכן מובא תיאור נישואיו עם חדיג'ה ולידת הבנות שנולדו לו מקשר זה. בשלב זה של חייו החל מוחמד לבקש דרך שתוליך אותו להתעלות רוחנית.² בהמשך דנה המחברת בהיבטים רוחניים של בשורת הנביא, כלומר במסר העיקרי של תורתו המשתקף בקוראן ובממד הארצי של פעילותו. קרוב לוודאי כי

1 המסורת האסלאמית הקדושה, המתבססת על פירוש לסורה 106 שמזכירה את מסעי הקיץ והחורף, טוענת כי בני קורייש יצרו מערך שבטי (אֵילָאף) שאפשר לשיירות מסחר להתנהל בין מכה, סוריה ותימן. קרונה טענה בספרה ובכמה מאמרים כי אין כל תימוכין לשחזור זה וכי במאה השביעית מכה לא מילאה כל תפקיד בסחר ארוך טווח. תזה זו עוררה לא מעט תגובות ואף ביקורות חריפות. לתשובתה ראו: Crone 1992.

2 זוהי הפרקטיקה של התחנות, מונח שמוכנו, לדברי קיסטר, היה התבודדות בהר חירא, טקסים פולחניים וחלוקת צדקה לנוקדים. ראו: Kister 1968.

השקפותיה בסוגיה זו עוצבו בהשפעת חיבורו הרחב של וואט (Watt 1953; Watt 1956), אשר עמדותיו בדבר הבסיס המעמדי של מחנה תומכי מוחמד נוסחו בהשראת אסכולת הפונקציונליזם של פארסונס (Parsons, 1902-1979).³ וואט טוען כי הנביא מוחמד הופיע על רקע משבר בין-דורי שערער את ההרמוניה החברתית בעירו ודחק בצעירים לחפש מענה אחר. לשיטתו, מקורות הבשורה האסלאמית אינם בחיפוש תשובה רוחנית כי אם באתגר חברתי-פוליטי. כישרונה הספרותי של מחברת הספר שלפנינו ניכר במיוחד בפרקים השביעי והשמיני, פרקים ארוכים העוסקים במלחמות הכינון שנלוו להגירה ממכה לית'רב. היא מתארת את קורות הנביא בלי לחסוך בפרטים, מקרב בדר ועד טבח בני קוריזה, ואת התבססותו בנווה המדבר, שיכונה מכאן ואילך 'אל-מדינה'. הפרק התשיעי פותח בתיאור רחב של אירוע המכבב אף כיום בשיח האסלאמי על אודות היחסים עם 'האחר'. זהו סיפור מסעם של מוחמד ומלווי מאל-מדינה לעבר הכעבה, מסע אשר במהלכו הכירו אנשי מכה בכוחו של הנביא ונחתמה שביתת נשק (הדנה) בין האומה האסלאמית לבין אויביה משבט קורייש. חלקו האחר של הפרק עוסק ביחסיו של מוחמד עם נשותיו הרבות ובהתפשטות המדינה האסלאמית צפונה לעבר נאות מדבר שהיו מאוכלסים ביהודים: תיבר, פדך ותבוק. הפרק העשירי מספר על העלייה לרגל של מוחמד למכה ועל פרדתו מקהילתו ומרחיב בהסבר חשיבות החג. לאחר תיאור מחלתו של הנביא ותיאור מותו שיצר מיתחות רבה בקהילתו, המחברת מעריכה את הישגיו של מוחמד. הפרק מסתיים בהערות על מהות היחסים בין המוסלמים למערב, ובהן גם על טיבו של הפונדמנטליזם האסלאמי; קשת של נושאים הקושרת בין מכה בשנת 632 לסה"נ לניו יורק, מדריד ולונדון בשנת 2007.

הספר בכללו הוא סיכום קריא מאוד של ספרות מחקר משלהי המאה העשרים. אולם, ניכר כי המחברת איננה מכירה את המקורות הראשוניים, איננה מעודכנת לגמרי במחקר ואינה נמנעת מקביעות מהותניות. טיעונה כי ארבעה היסטוריונים חשובים כתבו את תולדות חייו של הנביא הערבי והם המקור לידיעותינו, מדגים את חוסר היכרותה עם המקורות – האם המספר ארבע נבחר בהשראת ארבעת ספרי הבשורה

3 טלקוט פארסונס נחשב לדמות מפתח באסכולת הפונקציונליזם-סטרוקטורלית. אסכולה זו ביקשה להסביר את המשכיותן של חברות ומוסדותיהן ואת השתנותן. היא גרסה כי בפני כל מערכת חברתית ניצבות ארבע בעיות יסוד: א) שימור הסדר החברתי ודפוסי ההתארגנות (משפחה); ב) ההשתלבות (אינטגרציה) בין מרכיבי החברה ושמירה על סולידריות ונאמנות הדדית (דת); ג) הגשמת היעדים אשר החברה מציבה לעצמה ולשמם היא מכוונת מוסדות (פוליטיקה); ד) הסתגלות לתנאים משתנים להבטחת ניצול יעיל של משאבים (כלכלה). ראו: איזנשטט וקורלר 1982: 202 ואילך; שפירא

המתארים את חיי ישוע? נוסף על כך, טענתה של המחברת כי מוחמד לא עשה נסים תמוהה למדי, במיוחד לנוכח הסיפורים ההגיוגרפיים הרבים המתארים הקדשה של אדם לשליחות אלוהית, סיפורים שהמחברת עצמה מביאה מן המסורות על חיי הנביא (ראו קיסטר 1999: 219-222). אין דרך אחרת להבין סיפורים שונים המצויים באל-סירה אל-נבוייה של אבן אסחאק, אלא כתיאורי נסים.⁴

קביעתה של ארמסטרונג שלפיה שם העצם 'אסלאם' משמעותו 'שלום והתפייסות' משקפת אימוץ של עמדות מחקריות אשר זה מכבר הוצע להן תחליף, כגון ההסבר שאסלאם מובנו 'להיות קניין של אדון אחד ויחיד' (Baneth 1971: 183-190).

קשה להשלים עם משפטים מהותניים שהמחברת שוזרת בסיפורה הרהוט בדבר אופיים של הערבים והפרגמטיזם שלהם (ארמסטרונג 2004: 246). גם תיאור פשיטות הבדווים (ר'זו) כ'ספורט לאומי' (ארמסטרונג 2004: 185, 192) אינו תיאור משכנע. התיאור של החברה השבטית בתקופת הג'אהליה (סורת אל-עמרין, 3: 154) הולם את ההיסטוריוגרפיה האסלאמית המסורתית היוצרת הנגדה דרמטית בין התקופה שקדמה לנביא מוחמד לתקופה שלאחר בשורת האסלאם. כזהו למשל הדיון בספרות פרשנות הקוראן ולפיו בג'אהליה בעת רעב נהגו הערבים לרצוח תינוקות בנות באמצעות קבורתן בעודן בחיים, בעוד האסלאם אסר על כך.⁵ הטענה כי המוסלמים במהותם הם בלתי-סובלניים כלפי מעשים של אי-צדק (ארמסטרונג 2004: 101) נראית נגועה במידה לא מבוטלת של אוריינטליזם (סעיד 2000: 41-43, 211).

יתרה מזו, קוראים עשויים להשתומם מן ההשוואה בגוף ראשון שהמחברת עורכת בינינו, 'בעלי החינוך המערבי-נוצרי', לבין המוסלמים, או בין הג'אהד הערבי של המאה השביעית לבין המלחמה נגד היטלר על אדמת אירופה.

4 המחברת מציינת ברשימת מקורותיה את הסירה של אבן השאם שתורגמה לאנגלית, אך לא את אל-טברי שתרגום חלקי שלו לאנגלית פורסם כבר בשלהי שנות השמונים. ראו: Guillaume 1955; Al-Tabari 1987-1999.

5 כגון עקדת עבדאללה אבי הנביא, לידת הנביא, חלום המיניקת משבט בנו סעד, טיהור לבו של מוחמד בידי שני לובשי לבן או מפגשו עם הנזיר בחירא. אבן אסחאק-אבן השאם 1391/1971, כך, א', עמ' 160-164, 166-177, 193-194.

6 הפסוק הקוראני בסורה 8: 8, אומר: 'כאשר ישאל הילוד (מואודה) אשר נקבר חיים בעוון מה המיתווה'. בקרב פרשנים מוסלמים מקובל להסביר פסוק זה באמצעות הפנייה לסורה 16: 58: 'כאשר התבשר אחד מעובדי האלילים כי נולדה לו בת האפירו פניו'. הפרשנים יוצרים זיקה בין שני הפסוקים וטוענים כי המונח 'ילוד' (מואודה) מציין תינוקת נקבה. אך הנאמר בסורה 6: 137: 'רבים מעובדי האלילים משתבחים בהריגת ילדיהם' והדיון במסורת (חדית') בדבר ויסות הילודה (אל-עזל אליח'פי) מעוררים פקפקו בדבר פירוש זה, ואפשר להבינו כשם עצם כללי ללא זהות מגדרית.

כאמור, ספרה של ארמסטרונג הוא ספר קריא מאוד. אף שאין בו מידע חדש או ניתוח חדשני, הרי הציבור הרחב עשוי למצוא בו הקדמה כללית לאחד הנושאים אשר תקשורת ההמונים עוסקת בו בהרחבה – היכרות עם עולמו של מוחמד – והדרכה במציאות החברתית והפוליטית ששררה בצפון חצי האי ערב בראשית המאה השביעית. ואמנם הספר זכה לפופולריות רבה בקרב קוראי האנגלית. אף על פי כן, על המבקר העברי לבחון את מידת נחיצותו של הספר לקהל הקוראים המקומי (המצומצם) ולשער מה תהיה תרומת הקריאה בו הן לציבור הרחב והן לסטודנטים.

קשה להניח כי סטודנטים יפיקו מקריאתו תועלת. החיבור אינו פרי מאמץ של חוקר המבקש לסכם את עמלו ולהגיש לקוראיו ספר שמטרתו לפשט תמונה מורכבת ולעשותה בהירה ונגישה לכול (haute vulgarisation), אלא סיכום רהוט של ספרות משנית ללא התעמקות במקורות הראשוניים שלשונם ערבית. מוטב לכוון את הסטודנטים המבקשים ללמוד על האישי מוחמד ועל בשורתו למחקרים אחרים שהשערות המועלות בהן הן פרי עיון מדוקדק במקורות ראשוניים, החל בהרצאתו המפורטת (אם כי המיושנת, לפחות מבחינה מתודולוגית) של ש"ד גויטין (גויטין 1956) וכלה בספרו התמציתי מאוד של מייקל קוק (קוק 1989), וכן למאמרים העוסקים בשאלות ממוקדות (גיל 1997: 20-46; גיל 1993: 193-210) ולפרקים בספרים כלליים (קנדי 1998). תלמידים מתקדמים וחוקרים המכירים את המחקרים שיצאו לאור בעברית על אודות הנביא מוחמד ועל צמיחת האומה האסלאמית, ספק אם ימצאו לנכון להקדיש זמן לעיון בביוגרפיה זו של הנביא מוחמד.

ולבסוף, כמה הערות טכניות: בביבליוגרפיה של המהדורה העברית היה ראוי לציין את החיבורים האנגליים שתורגמו לעברית, כגון לואיס 1989 ולואיס 1996. הויהוי של נווה המדבר הסורי תדמור (Palmyra) עם רסאפה (Sergiopolis) הסמוכה לפרת שגוי, ואף תרגום תוארו של המלך התימני (חמירי) יוסף ד'ו גואס 'בעל המטוטלת' אינו מדויק.⁷ עדיף לתרגמו 'בעל רעמת התלתלים'. כמו כן, אם התיאור נשען על מקורות ערביים, מוטב לקרוא את שמו של המלך האיראני 'ח'וסרו' ולא 'כוסרו'.

יהושע פרנקל

7 דמותו של המלך המתייחד מתוארת בספרות הסורית המשקפת את עוינותם הרבה של המכברים הגוצרים כלפי היהודים. ח"ו הירשברג בחן תיעוד זה וניתח אותו בספרו ישראל בערב: קורות היהודים בחמיר וחג'אז מחורבן בית שני ועד מסעי הצלב (הירשברג 1946) ובמאמרים אחרים.

ביבליוגרפיה

- ארמסטרונג, קארן, 2004. מוחמד (תרגום: מיכל סלע), ירושלים: כתר.
- איזנשטט, שמואל נח וקורלר, מרים, 1982. הסוציולוגיה: פרדיגמות ומחקרים, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- גויטין, ש"ד, 1956. האסלאם של מוחמד: כיצד התהוותה דת חדשה בצל היהדות, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- גיל, משה, 1997. 'אמנת אלמדינה והיהודים', בתוך: משה גיל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 20-46.
- גיל, משה, 1993. 'מעשה בחירא וגירסאותיו היהודיות', בתוך: חגי בן שמאי (עורך), חקרי עבר וערב: מוגשים ליהושע בלאו על ידי חבריו ותלמידיו במלאת לו שבעים, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, בית הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג. 193-210.
- הירשברג, חיים זאב, 1946. ישראל בערב: קורות היהודים בחמיר וחג'אז מחורבן בית שני ועד מסעי הצלב, תל אביב: מוסד ביאליק על ידי מסדה.
- לואיס, ברנרד, 1996. היהודים בעולם האסלאם, ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- לואיס, ברנרד, 1989. שמיים ואנטישמיים: מחקר על סכסוך ועל דעות קדומות, תל אביב: דביר.
- לצרוס-יפה, חוה (עורכת), 1978. פרקים בתולדות הערבים והאסלאם, תל אביב: רשפים.
- סעיד, אדוארד, 2000. אוריינטליזם, תל אביב: עם עובד.
- קוק, מייקל, 1989. מוחמד, ירושלים: מוסד ביאליק.
- קיסטר, מאיר, 1999. מחקרים בהתהוות האסלאם, ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- קנדי, היו, 1998. מוחמד והח'ליפות: המזרח התיכון המוסלמי מהמאה השישית עד המאה האחת עשרה, ירושלים: מוסד ביאליק.
- רובין, אורי, 2000. 'כיוון התפילה באסלאם – לתולדותיו של מאבק בין-פולחני', היסטוריה ו: 5-30.
- שפירא, יונתן, 1977. יסודות הסוציולוגיה, תל אביב: עם עובד.
- אבן אסחאק-אבן השאם, 1391/1971. אל-סירה אל-נבויה (מהדורת אל-סקא ואחרים), בירות: דאר אחיא אל-תראת' אל-ערבי.
- Armstrong, Karen, 2000. *Islam: a short history*, New York: Modern Library.
- Baneth, D. Z. H., 1971. 'What did Muhammad mean when he called his religion Islam? The Original meaning of aslama and its derivatives', *Israel Oriental Studies* 1: 183-190.

- Crone, Patricia, 1992. 'Serjeant and Meccan Trade', *Arabica* 39: 216-240.
- Guillaume A. (trans.), 1955. *The Life of Muhammad: a Translation of Ibn Ishaq's Sirat Rasul Allah*, London: Oxford University Press.
- Kister, M. J., 1968. 'Al-Tahannuth: an Inquiry into the Meaning of a Term', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 31: 223-236.
- Al- Tabari (838?-923), *Ta'rikh al-Rusul wal-Muluk*:
 Vol. 6 – W. Montgomery Watt and M.V. McDonald (trans.), 1988. *Muhammad at Mecca*, Albany New York: State University of New York Press.
 Vol. 7 – W. Montgomery Watt and M.V. McDonald (trans.), 1987. *The foundation of the community*, Albany New York: State University of New York Press.
 Vol. 8 – Michael Fishbein (trans.), 1997. *The victory of Islam*, Albany New York: State University of New York Press.
 Vol. 9 – Ismail K. Poonawala (trans.), 1990. *The Last Years of the Prophet*, Albany New York: State University of New York Press.
 Vol. 39 – Ella Landau-Tasseron (trans.), 1998. *Biographies of the Prophet's companions and their successors*, Albany New York: State University of New York Press.
- Watt, Montgomery W., 1953. *Muhammad at Mecca*, Oxford: Clarendon Press.
- Watt, Montgomery W., 1956. *Muhammad at Medina*, Oxford: Clarendon Press.